
BANGLADEŠ

SIDIKUR RAHMAN

Kada je reč o zemljama u razvoju, mislim da postoje izvesne sličnosti među ovim zemljama u oblasti kulture, kao god i u opštem društvenom i ekonomskom položaju. Zajednički su nam problemi društvenog i ekonomskog razvoja: ograničeni izvori, problemi vezani za zdravstvo, nepismenost, nezaposlenost, i drugi problemi koji iz ovih proističu. U stvari, mnoge zemlje u razvoju, posebno najmanje razvijene zemlje, kakva je Bangladeš, nailaze na ogromne teškoće u tome da iznađu sredstva koje bi namenile kulturi, kulturnim aktivnostima, podsticanju kulture, iako smatramo kulturu dragocenom. Mi smatramo da je kultura duša nacije. Smatramo da je kultura pokretač nacionalnih stremljenja. Kroz kulturu se nacija identifikuje. Nacija se rađa iz kulturnih sklonosti i kulturnih vrednosti, iako se može govoriti i o pluralizmu u jednom društvu, o subkulturama, o regionalnim kulturama i varijacijama. Reč je, međutim, o jedinstvu u različitosti, i sve one zajedno čine nacionalnu kulturu. Da bih vam bar donekle približio kulturu Bangladeša, samo ću ukratko pomenuti neke važne činjenice; iako smo dobri prijatelji, Bangladeš i Jugoslavija već imaju sporazume o kulturnoj saradnji koji treba da unaprede obostrano razumevanje naših kultura — ipak možda još nismo stigli dovoljno da se upoznamo.

Kao što vam je poznato, Bangladeš je najveća delta na svetu. To je zemlja velikih reka kakve su Gang, Padma, Metna i njihove pritoke, tako da je cela zemlja ispresecana rečnim tokovima i kanalima. Kada se gleda iz vazduha, za vreme monsuna, izgleda kao velika vodena površina po kojoj se tu i tamo nalaze ostrvca sa naseljima. Bangladeš se nalazi na površini od oko 140.000 km² sa 90 miliona ljudi. Bangladeš je jedna od najgušće naseljenih zemalja na svetu. Mi smo zemlja u razvoju, ali i nova nacija koja je stekla nezavisnost 1971. godine, zahvaljujući oslobodilačkom ratu, vrlo krvavom i punom žrtava. Ali, mi smo drevan narod. I sama topografija i geografija otežavaju nam da očuvamo veze sa vlastitom prošlošću jer su snažne reke nestalnih korita učinile da mnogi od spomenika prošlosti budu potopljeni i uništeni. Zbog toga je veoma

teško uspostaviti veze sa preistorijskom prošlošću, pa čak i sa prošlošću istorijske ere. Međutim, arheološki nalazi paleolitskih kamenih sekira i neolitske umetnosti dokaz su postojanja preistorijskog čoveka na području gde se danas nalazi Bangladeš. Na osnovu arheoloških nalaza vidi se da je u Bangladešu u četvrtom veku pre naše ere cvetala gradska civilizacija, da su postojali gradovi koji su se širili u prečniku i od preko 10 km, sa zaštitnim zidovima, gusto naseljeni, o čijim se kulturnim tekovinama može govoriti na osnovu tih nalaza.

O vrlo bogatoj kulturi svedoče regionalni jezik, umetnički i zanatski proizvodi, novac, muzika. U to vreme uočavamo nastanak budističkih i Hindu dinastija koje su vladale u oblasti zvanoj Bangladeš, koja se prostirala obema obalama reke Gang. Istoričari i geografi pokazuju da je u to vreme bila veoma razvijena trgovina između Bangladeša i Grčke i drugih evropskih zemalja, kao i Egipta i drugih afričkih zemalja tog vremena.

Do trinaestog veka hindusi i budisti su vladali tom nezavisnom zemljom. Verovatno će vas zanimati da čujete da je u četvrtom veku, kada je Aleksandar Veliki napao severnu Indiju u Bangladešu postojala dobro organizovana i jaka armija i veli se da se, zbog vojnih priprema u Bangladešu, Aleksandar nije usudio da nastavi dalje na Istok. Nadam se da među vama nema nikog iz Grčke, ali u svakom slučaju, ovim ne mislim da kažem nešto loše.

Tokom trinaestog veka muslimani su se učvrstili u Bangladešu, što se vidi kroz razne vidove kulture — u arhitekturi i književnosti, na primer. Od tog vremena oseća se muslimanski uticaj u svim aspektima kulture.

Ovde bih mogao da pomenem i dva veoma značajna arheološka nalazišta u Bangladešu. Jedno je manastir Baharpur iz osmog veka; to je veliki budistički manastir, najveći u Aziji, koji izvesno predstavlja novi stil u manastirskoj arhitekturi u Aziji, posebno u jugoistočnoj Aziji. Taj stil i tehnika proširili su se po čitavoj jugoistočnoj Aziji, posebno u Burmi i Indoneziji.

U vezi sa muslimanskom arhitekturom želeo bih da pomenem džamiju-grad u mestu koje se sada zove Bagerhart, od kojeg su ostale samo ruševine; a jedna džamija je sačuvana, zove se Said Gombuz i ima 77 kupola. Ovde je pominjem zbog toga što želim da ukažem na probleme sa kojima se susrećemo u zaštiti tih spomenika. Finansijska i tehnička ograničenja koja postoje čine problem zaštite izuzetno ozbiljnim uprkos našim najboljim namerama da te spomenike sa-

čuvamo. Verovatno će vas zanimati da čujete da smo UNESCO-u predložili da pokrene široku kampanju za zaštitu ovih spomenika.

Posle ovog kratkog osvrta na istoriju vратиću se pitanju kulture u Bangladešu. Kao što vam je dobro poznato, kultura je moderan izraz, i prema nekim kulturolozima i sociolozima obuhvata gotovo sve u vezi sa proizvodnjom i životom. Međutim, ja ću zbog nekih razloga administrativne prirode, ograničiti ovu reč na one manifestacije koje se odnose na istorijske spomenike i kulturno nasleđe, jezik i književnost, likovnu umetnost, igru, pesme i muziku, tradiciju, društvene institucije, umetničko stvaralaštvo, folklor i usmeno predanje, na sve ono što doprinosi vrednosti življenja nasleđenog kroz tradiciju, istoriju i umetničko stvaralaštvo. Po mom mišljenju, kultura određuje ukupan odnos prema životu i odnose među ljudima, društvene odnose.

Ne bih želeo da vas opterećujem pojedinostima o različitim kulturnim aktivnostima u Bangladešu, niti za tako nešto imamo dovoljno vremena, ali bih želeo, u vezi sa kulturom Bangladeša, da istaknem jedno: da osnovni tok naše kulture čini folklorna, seoska tradicija. Bangladeš je, kao što verovatno znate, poljoprivredna zemlja, u kojoj 80 posto ljudi živi na selu i bavi se zemljoradnjom. To je nekada bila bogata zemlja, a sada imamo mnogo problema.

Još od davnina, od sedmog i osmog veka, putnici koji su iz drugih zemalja dolazili u Bangladeš imali su običaj da kažu da je to pravi vrt. To je bila zemlja obilja, sa razvijenom proizvodnjom i trgovinom i raznolikim kulturnim aktivnostima. U takvom okruženju naše tradicionalno društvo sastojalo se od združenih porodica i neke karakteristike tog sistema održale su se i danas — u tom smislu da odrasli i deca, dedovi i unuci, žive skupa, pomažući jedni druge; zajednica se ne raspada čak ni kada njeni članovi rade na različitim mestima, jer odgovornost za uzajamnu pomoć počiva na svakome. Naša je obaveza da pomažemo roditeljima i njihovim roditeljima kada ostare, i da se staramo o njima. Iz toga proističe druga odlika — vrlo bliski odnosi u zajednici. U selima, kojih ima 68.000 širom zemlje, postoje te čvrste zajednice i sa svojom srećom i tugom stoje jedna naspram druge. Naš je narod tradicionalno gostoljubiv; u našoj je tradiciji da prema svakom posetiocu treba biti gostoljubiv; čak i kada čovek sam nema bogznašta da podeli, običaj nalaže da se gost ugosti.

To je deo našeg odnosa prema životu, i u tom kontekstu bih želeo da govorim o kulturi u našem društvu. Kao što sam već rekao, seoska

i folklorna tradicija okosnica su naše kulture. Uzmimo, na primer, muziku. Muzika nam je nekako u krvi i postoji neka vrsta neformalnosti u vezi sa muzikom u tom smislu da narod ne samo što voli muziku, već peva i dok radi — pri oranju ili žetvi. Otuda veliki broj folklornih pesama koje se pevaju širom zemlje, bez ikakve posebne obuke, bez instrumentata. Te se pesme prenose sa generacije na generaciju. Na žalost, u mnogim zemljama u razvoju, bar u zemljama kakva je naša, ne postoje mogućnosti da sve to zabeleži, sačuva i prenese čitavom narodu. To je zadatak kojeg se naša vlada latila, iako je reč o vrlo složenom zadatku. Kod nas postoji jedna posebna vrsta pesme, *vatali* koju pevaju ljudi na čamcima. Pretpostavlja se da ona izražava njihova osećanja — osećanja čoveka koji je razapeo jedro i pustio da ga voda nosi. Možda on peva o svojim milima koje je ostavio kod kuće, ili možda o nekome ko ga čeka. Tako je i pesma melanholična ili vesela.

Postoji i druga, slična pesma koja se zove *pavaja*. Nju pevaju vozači dvokolica. Oni voze kola u koja je upregnut vo, bik ili krava, i sa puno osećanja pevaju svoju pesmu. Postoji i pesma zvana *čoka*. To je, takođe, narodna pesma koju pevaju mladići i devojke, po mesečini, na livadi kraj reke. Treba pomenuti i duhovne pesme kojih, takođe, ima u izobilju i koje se, takođe, prenose generacijama. Mi pokušavamo da sakupimo bar neke od njih, i ovom prilikom želeo bih posebno da pomenem jedno ime, Lalona Fakira, čije su pesme nadahnule velikog pesnika Tagoru. Slično je i sa Kasanom Razom čije su pesme vrlo poznate. Te pesme govore o povezanosti ovoga i budućeg sveta, o čovekovoju sudbini — ukratko, o toj vrsti duhovnih sadržina. Moram pomenuti i molitvene pesme koje se, takođe, svuda pevaju, u svakom selu, svakoga dana.

Kao što možda znate, gotovo 90% našeg naroda je muslimanske veroispovesti, pa je, prirodno, uticaj islamske religije na kulturu vrlo izražen. Trema pomenuti i dve posebne vrste pesama, *đari* i *sari*, koje se pevaju u grupi tako što jedan glas povede pesmu, a drugi ga slede u horu. To je seoska tradicija koja se usmeno prenosi s generacije na generaciju.

Postoji i poseban tip pesme zvane *kubigan* (*kubi* znači pesnik, a *gan* — pesma) — pesnikova pesma. Dve osobe se suočavaju kroz pesmu koja nastaje u tom trenutku, tako što jedna postavlja pitanja, a druga odgovara, u stihovima koji se pevaju. Njih prate instrumenti. Mislim da je to vrlo zanimljiva vrsta pesme karakteristične za našu folklornu tradiciju.

Postoji i pesma koja se zove *gazi kalou*. To je pesma kojom se saopštavaju prošla zbivanja ili priče zasnovane na crtežima na pergamentu; to je, rekao bih, audio-vizuelna tradicija. Umetnik pesmom opisuje crteže sa papirusa. I te pesme su deo tradicionalne bengali-kulture.

Treba istaći da kod nas postoji veliki broj plemenskih grupa, posebno u oblasti planina Titogong, na jugoistoku zemlje, i na severu. Postoji oko sedamnaest različitih plemenskih grupa. Te etničke grupe imaju vlastitu tradiciju — svoje pesme, muziku, igre.

Postoje i većma formalne pesme, kao što su moderne pesme novijeg datuma, koje se razlikuju od tradicionalnih. Dakako, postoje i klasične pesme koje potiču iz ovog područja — iz Indije, Bangladeša, Pakistana. To su književniji oblici koji su svoj procvat doživeli u mogulskom periodu, na mogulskim dvorovima tadašnje indijske carevine, u srednjem veku. Neke pesme se posebno pripisuju Tagori. Mi te pesme zovemo „Tagorine pesme”. Nije reč o pesmama koje je on spevao, već i o pesmama spevanim u sličnom tonu. Tagora je vrlo poznat i cenjen. Postoji još jedan vrlo poznat naš pesnik, Gazimezul Islam, koga svet ne poznaje u istoj meri jer njegove pesme nisu prevedene na strane jezike. On je poznat kao pesnik-buntovnik. Njegova osnovna tema je suprotstavljanje tlačenju, nepravdi, nejednakosti i drugim društvenim zlima. Misli se da je napisao oko četiri hiljade pesama. Mi ga smatramo jednim od najvećih svetskih liričara. On je sam pevao svoje pesme. Nesreća je da svet nije upoznao tako velikog pesnika, muzičara i filozofa zbog puke činjenice da nismo bili u stanju da prevedemo njegovo delo na neki od svetskih jezika.

U ovom kratkom pregledu želeo sam da istaknem da seoska, folklorna tradicija dominira u svim kulturnim aktivnostima u mojoj zemlji. Govorio sam o pesmama, a isto bi se moglo reći i za igre, neformalne, narodne igre, koje se igraju na selu u određenim prilikama, za vreme svetkovina povodom žetve, venčanja ili u drugim prilikama, u nekim religioznim obredima, što je posebno izraženo u plemenskim igrama. Svakako, ima i većma formalnih igara sa određenom koreografijom, a ima i klasičnih igara koje se izvode u određenim institucijama i kulturnim organizacijama.

U oblasti scenske umetnosti pomenuću jedan poseban oblik, nastao na selu, koji se zove *datra*. To je neka vrsta pozorišta na otvorenom, gde ljudi sede oko pozornice, sa sve četiri strane otvorene scene. Na sceni se obično

izvode istorijska zbivanja, a ponekad i društvene teme, i to je jedna od najpopularnijih kulturnih aktivnosti na selu. Mi pokušavamo da oživimo tu tradiciju, te smo organizovali nacionalni datra-festival pod pokroviteljstvom države.

Mislim da nema potrebe da govorim o pozorištu i drami koji su u većoj meri urbano orijentisani, mada se i takva vrsta predstava organizuje na seoskom području, posebno u obrazovnim institucijama.

Lutkarska scena je još jedan značajan aspekt kulturnih aktivnosti u nas. Mi imamo jedan poseban oblik zvani *lati kala*, sa štapovima prikačenim za ruku, koji služe u borbi za napad i odbranu. Potrebna je izuzetna veština da bi se igralo sa tim štapovima, i to je danas naročito popularan oblik zabave, iako se u zbilji taj način više ne koristi za napad i odbranu.

U oblasti književnosti pomenuo bih nekoliko stvari. Naša književna tradicija je folklorna, i velika je šteta što nismo bili u stanju da sve to blago sakupimo i sačuvamo, iako je dosta učinjeno u međuvremenu. Dosta je toga već objavljeno. Postoje mnogi rukopisi na palminom lišću i na ručno proizvedenom papiru, ali je ipak najveći deo naše tradicionalne književnosti u usmenom obliku.

Po mome mišljenju, u folklornoj umetnosti najznačajnije mesto pripada zanatima. Kod nas je tradicionalno bilo razvijeno grnčarstvo, i ono je i danas vrlo popularno, uprkos fabrikama koje industrijski proizvode keramiku i porculan. Vrlo je značajan tkački zanat; muslin iz Bangladeša bio je veoma poznat i stigao je u Evropu i u Afriku još pre nove ere. Obrada drveta i drvodeljstvo su vrlo poznati i deo su naše tradicionalne kulture.

Poznata je i obrada slonove kosti, bambusa, jute, i u svim tim vidovima zanatstva provlače se folklorni motivi.

Postoji još jedan oblik ručnog rada kojim se bave žene na selu, to je *kata* izrada jedne vrste vezenih prekrivača za krevet. Postoji velika raznovrsnost u vrsti boda i u kombinaciji boja. Svaka oblast ima poseban način izrade ovih *nokši kata* koji načinom izrade govore o umešnosti žene koja ih je izvezla, a čine deo opreme za mladu.

Razvojem industrijalizacije i života u gradovima, a posebno pod uticajem kulture Zapada koji je delovao putem modernih sredstava komunikacije — radija i televizije, novina i dru-

gih, došlo je do mešanja kulture, posebno u gradovima, i to, moram da istaknem, više kroz akulturaciju nego kroz uravnoteženu kulturnu razmenu koja pretpostavlja prihvatanje. Kulturu ne izgrađuje pojedinac, niti kultura treba da vlada. Jedino oni aspekti druge kulture koji se nadovezuju na naše osnovne stavove i na osnovne sklopove vlastite kulture mogu biti prihvaćeni spolja.

Mi smo ponosni na svoju tradicionalnu kulturu i smatramo da mora postojati ono što se naziva narodnom kulturom. Ta kultura se mora čuvati i širiti tako da svaki pojedinac može da da svoj doprinos i da uživa njene blagodeti.

Pre oslobođenja, potrebno je to reći, kulturnom razvoju nije poklanjana dovoljna pažnja. Tek posle oslobođenja kulturnim aktivnostima se poklanja odgovarajuća pažnja, pa je nedavno osnovano i ministarstvo za sport i kulturu čijim je osnivanjem kulturnim aktivnostima dat odgovarajući značaj. Osnova državne politike u oblasti kulture sastoji se u promovisanju narodne kulture, u postizanju najšire moguće participacije u kulturnim aktivnostima, u podsticanju umetničkog i intelektualnog stvaralaštva, u očuvanju kulturne baštine, u stvaranju kulturne infrastrukture, i u obezbeđivanju prava na kulturu svim narodima i etičkim grupama, ljudima različitih religioznih opredeljenja, u dokumentaciji i diseminaciji kulturnog blaga i kulturnih aktivnosti.

Mi smo doneli petogodišnji plan za oblast kulture, kao što to činimo i za ostale aspekte nacionalnog života. U planu društvenog razvoja kulturi je poklonjeno odgovarajuće mesto koje omogućava da se ostvare postavljeni ciljevi. Država finansijski pomaže odeljenja koja se bave kulturom, autonomna tela i kulturne institucije, a isto tako i veći broj udruženja, ustanova i akademija koje su po svojoj prirodi privatne i dobrovoljno organizovane.

Kulturne organizacije se podstiču da učestvuju u kulturnim aktivnostima tako što se uključuju u festivale u organizaciji i pod pokroviteljstvom države; postoje i nacionalne nagrade koje se dodeljuju talentovanim pojedincima na polju kulture, kao i nagrade pojedinih akademija za kulturno stvaralaštvo. Vlada pomaže siromašnije pisce i druge stvaraoce, kao što obezbeđuje finansijsku pomoć i penzije onima koji više nisu u stanju da privređuju.

Postoje i druge raznorodne ustanove uključene u kulturne aktivnosti u našoj zemlji. Za oblast kulturnog nasleđa postoji arheološko odeljenje koje se bavi istorijskim spomenicima. Osnovna

mu je funkcija istraživanje istorijskih nalazišta, iskopavanja, konzerviranje istorijskih spomenika, i moram reći da u tom radu postoje ogromne finansijske prepreke, posebno za iskopavanja koja su, prirodno, izuzetno skupa. Tu je potrebna i tehnička pomoć, i mislim da bi u toj oblasti razvijene zemlje, posebno UNESCO mogli ponuditi svoju pomoć i saradnju zemljama u razvoju. Siguran sam da su mnoge od zemalja u razvoju suočene s problemom očuvanja i restauracije arheoloških spomenika i nalazišta.

Zatim, postoje muzeji, iako ih u našoj zemlji nema mnogo. Postoji nacionalni muzej u gradu Daka, i etnološki muzej, i oba su pod vladinim starateljstvom. Postoji i izvestan broj privatnih muzeja koji, iako nisu pod neposrednim vladinim starateljstvom, ipak dobijaju finansijsku pomoć i druge olakšice.

Nedavno, 1973, osnovan je nacionalni arhiv koji čuva istorijsku i administrativnu dokumentaciju. Pored toga, postoje brojna istorijska i arheološka društva, i vlada na različite načine potpomaže njihov rad.

Za oblast umetnosti imamo takozvanu *Šilpo kola* akademiju. To je umetnička akademija koja ima odeljenja likovnih umetnosti, muzičke umetnosti, scenskih umetnosti i druga, kao i nekoliko ogranaka u zemlji.

Bangladeš je podeljen na dvadeset okruga i na oko sedamdeset opština. Akademija *Šilpo kola* ima ogranke u svim tim jedinicama. To je autonomna institucija koja se finansira iz državnog budžeta. Ona u izvesnom smislu organizuje animatore na polju kulturnih aktivnosti i pomaže brojne privatne organizacije, kulturne organizacije i njihovu kulturnu delatnost. Ona organizuje i festivale, takmičenja i izložbe širom zemlje.

Nedavno smo osnovali i akademiju pozorišnih umetnosti, jer su se ljudi tim oblicima umetnosti bavili neorganizovano i amaterski, a mi smo smatrali da je neophodno organizovati redovno školovanje, kako bi se postigao odgovarajući nivo. Tako smo nedavno primili izvestan broj stručnjaka iz Demokratske Koreje koji obavljaju obuku za koreografiju.

U oblasti tradicionalne folklorne umetnosti i zanatstva postoji odgovarajuća fondacija. To je, takođe, autonomna organizacija koja prima pomoć iz državnog budžeta. Njen zadatak je čuvanje folklorne umetnosti i zanatstva. Ova fondacija organizovala je muzej i na putu je da izradi projekat za čitavu zemlju.

Pored toga, postoje i plemenske akademije i plemenske kulturne institucije koje se usredređuju na posebne potrebe raznih plemenskih grupa da sačuvaju vlastitu kulturnu baštinu i odlike i da ih predstave drugima.

Mi verujemo u međunarodno razumevanje u oblasti kulturne razmene sa drugim zemljama. Imamo sporazume o kulturnoj saradnji sa mnogim zemljama, i do sada je već ostvarena razmena više ansambala, izložbi, kao i saradnja u oblasti književnosti i slično.

U oblasti jezika postoji *Bangla* akademija. Moram vam ukazati na to da mi veoma cenimo vlastiti jezik, o čemu govori i činjenica da je dosta krvi prolliveno da se sačuva jezik tokom pakistanskih dana. Bengali nije bio priznat za državni jezik, i kao studenti borili smo se da naš jezik dobije status zvaničnog jezika. Iz tog pokreta za jezičku ravnopravnost narod Bangladeša je krenuo u oslobodilačku borbu za otepljenje od Pakistana, kako bismo mogli da poštuemo i razvijamo vlastitu kulturu, jer je jezik jedan od najvažnijih posrednika i pokretača kulture u svakoj zemlji.

Ta *Bangla* akademija, akademija za Bengali jezik i književnost ima svoje programe i publikacije. Kao što vam je poznato, jedan od problema vezanih za književnost je i taj što proizvodi intelektualnog stvaralaštva nisu komercijalni. Ova akademija bavi se objavljivanjem knjiga posvećenih društvenim i intelektualnim temama, onih najvažnijih ove vrste. Ona organizuje i druge oblike aktivnosti širom zemlje — književne festivale, seminare, simpozijume, mitinge poezije, objavljivanje književnih časopisa, zbirki folklorne književnosti, istraživačke aktivnosti. Postoji i nacionalna nagrada za knjigu, čija je uloga da populariše i podstiče književno stvaralaštvo i izdavaštvo. Dakako, postoji i bibliotečka služba, mada moram reći da još nismo zadovoljni bibliotekama kakve su danas, jer bibliotečka mreža još nije dovoljno razvijena da pokrije svaki kutak naše zemlje, što smatramo neophodnim jer kroz biblioteku knjiga postaje dostupna svakome ko želi da nauči nešto o svojoj kulturi i stekne osnovno obrazovanje. Tu ne mislim na školsko obrazovanje, već na ono koje pomaže da se dostigne viši kvalitet življenja. Postoje kod nas i državne i privatne biblioteke; ove privatne potpomaže država, i sada nastojimo da izgradimo regionalne biblioteke koje će podsticati razvoj čitalačkih navika. Mi imamo pokretne biblioteke koje obilaze seoska područja, omogućuju lokalnom stanovništvu da stekne čitalačke navike i čine dostupnim knjige za koje ono pokaže interesovanje.

Pitanje: Čitao sam da ste 1977. godine jednim ustavnim amandmanom promenili jedno od osnovnih načela ustava i zamenili sekularizam Islamom. Moje pitanje je hoće li, po vašem mišljenju, ta izmena imati uticaja na kulturnu politiku Bangladeša, i ako je tako, u čemu će se ogledati ta promena. To je prvo pitanje. Drugo se odnosi na obrazovni sistem. Reklo bi se da u Bangladešu nema dovoljno mogućnosti za stručno obrazovanje, i koliko sam uspeo da saznam, većina stručnih škola, srednjih i viših, privatna je. Koji su tu problemi i koji su načini na koje vlada kontroliše te privatne škole i koledže?

S. Rahman: Pokušaću da objasnim situaciju onako kako je ja vidim. Prvo pitanje u vezi sa ustavnim amandmanom, kojim je isključena sekularizacija, političko je pitanje, ali je prirodno — što ste vi i istakli — upitati se od kakvog je to uticaja na kulturu. Po mom mišljenju, nije neophodno izjašnjavati se za svetovnost ako već želimo da svima damo pravo na vlastitu kulturu i religiju. Postoje zemlje u kojima je jedna religija proglašena državnom religijom. Čak i u Engleskoj postoji engleska crkva, što ne znači da ljudi drugih religija nemaju pravo na vlastitu religiju i kulturu.

U stvari, isključena je reč „svetovni“, ali nije zamenjena rečju „islamski“ iako je 90% stanovnika muslimanske vere. Prirodno je da ogromna većina naroda želi da isključi reč „svetovni“, jer narod želi da izrazi svoj identitet. Religiji te ogromne većine nije bio dat odgovarajući značaj. A što se kulture tiče, to ni na koji način nije uticalo na kulturne aktivnosti i na pravo ljudi drugih religija da se bave i da čuvaju vlastite kulturne aktivnosti i vlastitu religiju. Ja sam tokom svog izlaganja već pomenuo da imamo posebne institucije za plemensku kulturu ljudi koji nisu muslimani. Neki od njih su hinduisti, neki budisti, a ima i ljudi drugih religija. Mi želimo da očuvamo njihovu kulturu, da omogućimo svima da očuvaju vlastitu kulturnu baštinu i da na svaki način ohrabrujemo njihove kulturne aktivnosti i religiozne organizacije. Ovde je možda dobro pomenuti da mi imamo ministarstvo religije koje se bavi tim pitanjima. Svim religijama poklanja se pažnja, njihovim institucijama i organizacijama pruža se pomoć kako bi lakše mogle da šire svoje religijske vrednosti.

Muslimanima, već zato što čine 90% stanovništva ukazuje se nešto veća pažnja, što je — po mom mišljenju — pravedno. Međutim, u načelu, ne postoji nikakva diskriminacija, i svako u kojoj zemlji ima puno pravo na bavljenje religijskim kaogod i kulturnim aktivnostima.

Ukoliko ovo što sam rekao prihvatite kao odgovor na postavljeno pitanje, prešao bih sada na drugo, na pitanje o školovanju.

Procenat pismenih u našoj zemlji kreće se oko 20%. Sada imamo oko 40.000 osnovnih škola i približno 8.000 srednjih škola širom zemlje. U prošlosti, tokom kolonijalnog perioda, tadašnja vlada nije imala za cilj da uključi sve ljude u obrazovanje. Mi sada pokušavamo da svakoga uključimo u školovanje, posebno u stručno obrazovanje. Sve osnovne škole, koje su do sada davale nominalnu osnovu za dalje školovanje, pod državnom su upravom. To izražava ciljeve koje država ima u vezi sa stvaranjem stabilne i progresivne osnove obrazovanja. Što se tiče privatnih srednjih škola, sve veći broj potpada pod državnu upravu, a ostalima se daje državna pomoć. Cilj nam je da sve škole postepeno postanu državne, što iz finansijskih razloga nije moguće ostvariti za godinu-dve; potrebno je više vremena. Sada se državne škole nalaze u gradovima, u okruzima i opštinama, ali u selima su uglavnom privatne škole, mada i one primaju odgovarajuću mesečnu pomoć.

Što se stručnog obrazovanja tiče, kod nas postoje brojne stručne institucije i obrazovni centri u raznim delovima zemlje. Ja se mogu složiti sa vama da ih ipak nema dovoljno, i to baš zbog ogromne nezaposlenost koja vlada u zemlji. Mi moramo ujednačiti stručno obrazovanje tako da čovek koji prođe kroz stručnu obuku može da se uposli i u nekoj drugoj organizaciji, ili da se privatno bavi tom strukom. U petogodišnjem planu koji počinje sa ovom godinom, velika pažnja je poklonjena stručnom obrazovanju, a misli se i o tome da se stručno obrazovanje uvede u postojeće škole.

Moguće je da se u tom razvijanju stručnog obrazovanja ne ide na izgradnju posebnih zgrada, ali i onda ostaje problem nastavnog kadra. Problem institucija koje će školovati nastavni kadar za stručne škole.

Pitanje: Vaši odnosi sa Indijom su veoma osetljive prirode, ali mene interesuje kulturna dimenzija imigracije u severnoistočne zemlje Indije, Asam i Tripuru. Možete li nam nešto reći o tome i o naporima vaše vlade da reši kulturne komponente tog problema (jezik, religija i slično)?

S. Rahman: Vi znate da Indija, Bangladeš i Pakistan imaju zajedničku kulturnu prošlost. Dakako, Bangladeš ima vlastiti kulturni identitet koji se po mnogim aspektima razlikuje od indijskog. To je razlog zbog kojeg smo i želeli nezavisnost. Već sam na početku rekao da kultura stvara

nacionalnost, a kultura Bangladeša je posebna. Naša nacionalna kultura razlikuje se od kulture drugih delova Indije, čak i od kulture zapadnog Bengala, iako se i tamo govori Bengali jezik kao i kod nas. Reč je o istom pisanom jeziku, koji se govori nešto drukčije, jer postoje dijalekti različiti po intonaciji i rečima koje se koriste. I jedan opšti stav koji se ispoljava kroz raznorazne aktivnosti takođe je različit. To čini razliku između kulture Bangladeša i kulture u susednom zapadnom Bengalu, u Asamu i drugim delovima Indije, Mandaleji i drugim oblastima.

To ne znači da postoji nekakav sukob tih kultura, jer mi verujemo u kulturnu razmenu i imamo uspostavljene kulturne odnose i razmenu između naših dveju zemalja. Baš pre dve nedelje imali smo izložbu knjiga u Nju Delhiju i Kalkuti. Naših knjiga. A pre oko tri meseca u Daki i Kulni imali smo izložbe indijskih knjiga. Postoje i razmene druge vrste. Mi verujemo u uzajamno razumevanje, prijateljske odnose i dobre susedske odnose u oblastima koje uključuju kulturne aktivnosti, na nivou jednakih prava i poštovanja suvereniteta i nacionalnih ekonomskih, društvenih i političkih ciljeva. Konačno, Bangladeš je vrlo mala zemlja, a Indija nas okružuje sa svih strana izuzev morske obale i mi želimo da živimo u miru i dobrim prijateljskim odnosima. Mi sebi ne možemo dopustiti neprijateljstvo, jer smo mala nacija, i iskreno verujemo i nadamo se da su dobri odnosi, prijateljski odnosi, na dobrobit obeju zemalja, tako da se usredsređujemo na konstruktivnu saradnju i uzajamno sporazumevanje.

Da li sam nešto, možda, izostavio?

Pitanje: Samo deo koji se odnosi na kulturnu komponentu problema migracije.

S. Rahman: Mislite li na nedavne pobune u Asamu?

Pitanje: Mislim šire, na period od 1971. do danas.

S. Rahman: Sada, a posebno posle 1971, ne mislim da je bilo ozbiljnijih migracionih kriza između Bangladeša i Indije. U stvari, pitanje emigracije se nametnulo tek po osnivanju Pakistana. Ali, posle našeg oslobođenja, 1971, mislim da je usled stabilizovanja populacije došlo i do pojava emigracije. Uzrok su uglavnom porodične veze. Ljudi koji žive u Bangladešu mogu imati srodnike koji žive u Kalkuti, pa misle da je bolje da odu u Kalkutu i tamo sastave porodicu, kao što ih ima koji iz istih razloga dolaze u Bangladeš, i na našu sreću, mogu vam reći da nije bilo nijedne pobune od sticanja nezavis-

nosti, posle oslobođenja, iako ih je bilo dosta i često sa obe strane granice, i u Indiji i u tadašnjem Pakistanu, ili čak i za britanske vladavine — sukoba između muslimana i hindusa. Čak i nedavno, na žalost, bili su neki nemiri u Indiji, ali sam siguran da Indija nije podsticala te nemire, već je uložila sve napore da ih zaustavi, jer u pitanju su nehumane, brutalne aktivnosti koje nijedna vlada, nijedan narod ne bi ohrabivali. Ali u Bangladešu nije bio nijedan slučaj takvih nemira. U takvim okolnostima rekao bih da te migracije nisu značajne u meri da utiču na kulturne odnose ili na položaj kulture manjinskih grupa, ili etničkih grupa koje žive s obe strane granice.

(Prevela s engleskog RUŽICA ROSANDIĆ)

